

Ugrai János

Reformkori akadémikusok foglalkozása, különös tekintettel a papokra és tanárookra*

A hazai professzionalizáció-történeti kutatások szempontjából is meghatározó jelentőségűnek tekinthetjük, hogy a polgárosodás hajnalán, 1830-ban megkezdte működését a Magyar Tudós Társaság. Ez a hazai kulturális és tudományos életben alig túlbecsülhető fejlemény a korabeli hivatások, szakmák fejlődése egy korai szakaszának a vizsgálatát is lehetővé teszi. Ezt leginkább az a sajátos körülmény biztosítja, hogy a későbbi Akadémia a fennállás első évtizedeiben még igencsak megengedő módon merítette tagságát a kortárs értelmiségiek rétegéből.

Egyfelől a korábbi kora újkori (itáliai testületek, London, Párizs stb.) vagy felvilágosodás kori akadémiaalapításokkal (pl. Innsbruck, Olmütz, Passau, Salzburg) ellentétben a Magyar Tudós Társaság létrejötte nem köthető egyetlen egyházhoz vagy valamilyen jól körülhatárolható egyéb szervezethez, tudós körhöz, netán közvetlenül az uralkodóhoz (pl. München).¹ Ezzel szemben a nemzeti kibontakozás zászlóshajójaként hangsúlyozottan törekedett az egész ország szellemi áramlatainak megjelenítésére, egy szervezetben való tömörítésére.²

Másfelől ráadásul nem is tudományos, hanem szellemi áramlatok összefogásáról beszélhetünk, hiszen a kibontakozó szaktudományok képviselői mellett hangsúlyosan fogadta tagjai sorába a művészeket, írókat, publicistákat, lapkiadókat és különböző közművelődési kezdeményezések kulcsszereplőit. Ily módon az akadémia első korszakának vizsgálata nem csupán a tudósok zárt körére, hanem egy jóval szélesebben értelmezhető szellemi-kulturális elit jellemzőire fókuszálhat. A művészeti és a nemzeti kultúra ápolását szem előtt tartó feladatok halványulásával, a tudományos kutatások intézményesülésének megerősödésével a későbbi

* A tanulmány az NKFI FK 132451 sz. *A professzionalizáció története Magyarországon a 19–20. században európai kontextusban* c. projekt, valamint az MTA Bolyai János posztdoktori ösztöndíjának támogatásával valósult meg

¹ Ennek nyomán a kora újkori akadémiaalapítások egyikével sem rokonítható közvetlenül. Hammermayer 1976: 3–37.

² R. Várkonyi Ágnes az alapító bizottság munkája kapcsán – a szemtanú Bitnicz Lajos hasonló meglátására ráérősítve – állapítja meg azt, ami kiterjesztve a Tudós Társaság későbbi működésére is érvényes: „Valóban, tudományos felfogás, vallási meggyőződés, politikai álláspont tekintetében minden nézet, ami csak a feudalizmus felbomlásának és a polgári átalakulásnak küszöbére érkezett Magyarországon egymás ellenében vagy egymással is átítatódva létezett, akkor mint cseppben a tenger, hangot kapott a bizottságban” (R. Várkonyi 1975: 23). Hogy ez a törekvés a tagok rekrutációjánál mennyire valósult meg folyamatosan, illetve milyen esetleges torzulásokat hozott mindez, az további részletes vizsgálatokat igényel. Mindenesetre eddigi próbakérdéseim alapján a hipotézisnél jóval erősebb az a kiinduló kutatói álláspontom, miszerint az Akadémia valóban igyekezett megszólítani a mindenféle metszsvonal két partján állók mindegyikét.

korszakokban az Akadémia ugyanilyen vizsgálata már sokkal inkább „csak” tudománytörténeti, tudományszociológiai és tudománypolitikai összefüggésekkel kecsegtet,³ semmint a szellemi csúcselit általános tagolódásának megismerésével.⁴

A reformkorban – és nagyobb megkötésekkel, de talán a neoabszolutizmus korában is – még leggyakrabban olyan jeles férfiak lettek akadémikussá, akik valamilyen polgári foglalkozáshoz, vagy egy ilyen foglalkozás korabeli, kezdetleges változatához sorolhatók. Ily módon megvizsgálhatjuk e zárt kör foglalkozás szerinti hovatartozását, s ez a vizsgálat két irányban is fontos tanulságokat ígér. Felmérhetjük, hogy az egyes lassan körvonalazódó szakmák milyen arányban voltak képviselve az Akadémián, milyen sorrendben, s milyen erővel voltak képesek egy egyébként kifejezetten heterogenitásra törekvő, de mégiscsak zárt elit társaságba képviselőket delegálni. Ezt a foglalkozásszerkezeti vagy professzionalizációs szempontot pedig kiegészíti az az olvasat, amely révén képet nyerhetünk az Akadémia belső összetételéről, az ott folyó viták szakmai megalapozottságának tagolódásáról, miliőjéről.

Ez még akkor is módszertani és fogalmi szempontból is érdekes tanulságokat ígérő kísérletnek mutatkozik, ha tisztában vagyunk az eljárás korlátaival: a rendi állapotból a modern, polgári foglalkozásszerkezet felé való átmenet nyomán gyakran szembesülhetünk pl. a honorácior vs. polihisztor kérdéskör, vagy épp az egyes személyek megélhetésének foglalkozáshoz rendelése körüli, nehezen feloldható dilemmákkal.

A bevezető szempontok taglalását követően az akadémikusok foglalkozására fókuszáló csoportrajzot jellemzőket igyekszem számba venni. Ezt követően pedig a mélyebb elemzés reményében a legkorábban professzionalizálódó hivatások, a papi és a tanári szakmák képviselőire szűkíttem a vizsgálati fókuszot – e ponton arra vagyok kíváncsi, hogy a papok és tanárok köréből milyen feltételek teljesülése esetén nyílhatott tér a szellemi csúcselitbe való emelkedésre.⁵ Ez azért is érdekes, mivel mind a papok, mind a tanárok hiába jártak az értelmiségi foglalkozások professzionalizációjának az élén, ezek a hivatások gyorsan vesztek relatív társadalmi presztízsükből, s rövid úton vissza is szorultak az akadémiai eliten

³ A jóval zártabb tudáselitre vonatkozó kutatásra több kiváló példa is adódik. Pl.: Kovács 2020; Bukodi–Goldthorpe–Steinberg 2022.

⁴ A tanulmány szakmai vitáján felmerült a csúcselit kifejezés használatának helyessége, netán – redundanciát tartalmazó – feleslegessége. Úgy vélem, az Akadémia tipikusan az az intézmény, amely a társadalmi elit egyik szegmenséből, jelesül a szellemi elitből válogatja le a legjelesebbeket. Ily módon a „csúcselit” kifejezés többletjelentést hordozó fogalom. A kifejezést hasonló értelemben használja és magyarázza Nagy 2013: 11. (A szakmai vitán Bódy Zsombor, Halmos Károly, Keller Márkus, Kiss Zsuzsanna és Sasfi Csaba javasolt korrekciókat, kiegészítéseket. Sasfi Csaba ezenkívül is fontos tanácsokat adott. Segítő szándékú megjegyzéseiket ezúton is köszönöm.)

⁵ A papi és tanári hivatás professzionalizációjáról pl.: Tackett 1977; Bölling 1983; Janz 1994; Schorn-Schütte 1997; Keller 2010.

belül.⁶ Jelen vizsgálat tehát egy gyorsan múló, különös együttállást rögzítő pillanatfelvételnél is értelmezhető.

A VIZSGÁLATI MÓDSZER

A Magyar Tudós Társaság 1830-tól választott a soraiba tagokat. A következő szűk két évtizedben 273 tudós és művész, illetve az akadémia ügyei iránt elkötelezett férfi került be a szervezetbe.⁷ Közülük 37 főt igazgató tagként választottak meg. Mivel az ő szerepük mind az akadémia, mind pedig általában a társadalom életében rendkívül sajátos volt, s ezért az alábbi elemzési logikába csaknem beilleszthetetlenek, őket ezúttal nem sorolom az alapsokasághoz.⁸ Ily módon tehát 236 főt választottak be a reformkori Akadémia testületébe úgy, hogy tudósként vagy művészként számoltak vele.⁹ (Ebbe a csoportba beleszámítottam azokat, akiket már valamilyen státuszt elnyerve utóbb választottak igazgató taggá – ilyen volt Schedius Lajos és Fáy András. Ugyanakkor az egyszerűsítés kedvéért nem tartoznak ide azok, akik eredetileg igazgató tagok voltak, s később kaptak tiszteleti tag státuszt is – ilyen a vizsgált korszakban öt esetben, gróf Dessewffy József, gróf

⁶ A professzionalizációs folyamatok szempontjából kifejezetten érdekes, s további kutatásokat igénylő jelenség, hogy a felsőbb iskolai (tehát gimnáziumi, valamint egyetemi professzorrá sosem előlépő akadémiai, líceumi) tanárok társadalmi tekintélyével, lokális, regionális és országos presztízsével mi történt. Egyfelől a tanárképzés és a tanári minősítés standardjainak rögzülésével, valamint a tanári állások stabilizálódásával, a tanári szervezetek, egyesületek kiépülésével a tanárság önálló hivatásrenddé válik, s az egyik leginkább megkerülhetetlen szereplőjévé lesz a modern társadalmaknak (erről legújabban: Keller 2021). Másfelől a tanáréval párhuzamosan más – közművelődési, kulturális, tudományos stb. – szakmák professzionalizálódása is lezajlik, s a professzionalizálódó tanárnak is mind kevesebb ideje, energiája, rálatása van újságot írni, múzeumot szervezni, tudományos kutatást folytatni. A tanár ily módon elveszíti a tradicionálisan sokrétű tekintélyt biztosító lokális polihisztor szerepét. Konkrét adatokkal alátámasztani a későbbi kutatások feladata, de azt feltételezem, hogy ez a folyamat az Akadémián gyorsan lezajlik, s egy-két emberöltőnyi idő alatt radikálisan lecsökken azon akadémikusok száma, akik pályájuk egy számottevő részében iskolában tanítottak. Valami nagyon hasonló feltételezhető a lelkészek esetében is – azzal a jelentős különbséggel, hogy esetükben a hittől, egyháztól való eltávolodás, a templomok kiürülése nyomán a hivatásrendi elkülönülés önmagában eleve nem járt a tekintélynövekedés semmilyen illúziójával.

⁷ Feketéné 1975. A Fekete Gézáne által összeállított hiánypótló kötet kiváló színvonalon, teljességre töreően gyűjtötte össze az 1973-ig megválasztott akadémikusok nevét és alapadatait (név, születési és halálzási dátum, osztályszervezeti hely, foglalkozás-tudományterület, akadémiai taggá választás ideje, akadémiai tisztségek, székfoglaló címe és megjelenési adatai, akadémiai kiadványokban megjelent nekrológok). Ehhez a könyvészeti források pontosan meghatározott körét vette alapul a szerkesztő: Fekete 1975: V–VI.

⁸ 1825–1869 között 25 igazgató tag alkotta az Igazgató Tanácsot. A tagok az alapításban jeleskedő nagy súlyú, de elsődlegesen nem tudományos vagy művészeti ambíciókkal rendelkező személyek voltak. Szerepük sokkal inkább hasonlított a mecénásokéra vagy védnökökére. Tisztségüket általában a rendi politikai elitben elfoglalt helyük alapján kapták. (Az igazgató tagok között találjuk a főkancellárt, a kancellárt, a fumei kormányzót, a hercegprímást stb.) Ugyanakkor ez a testület sem homogén semmilyen szempontból. A téma külön tanulmányt érdemel.

⁹ R. Várkonyi 1975: 35–36.

Károlyi György, báró Mednyánszky Alajos, gróf Széchenyi István és gróf Teleki József személyével történt.)

Az akadémiai taggá választás folyamata nehezen rekonstruálható. Az első tagokat az Igazgatótanács választotta. Ezt követően a tiszteleti és rendes tagok írásban ajánlották az újabb jelölteket, ezek az ajánlások nyolc napig voltak kifüggesztve az akadémiai teremben, ahol bármelyik tag hozzáfűzhetette véleményét, majd a nagygyűlésen titkos szavazattal döntöttek a tagok arról, hogy kiket ajánlanak megválasztásra az Igazgatótanács számára. A legtöbb szavazatot kapók közül választotta ki az Igazgatótanács az új tagokat. Összességében elég nehezen feltárható, hogy az egyes jelöltek pontosan miként, kiknek köszönhetően jutottak a jelölés, a szavazás, végül a kiválasztás közelébe. Az igazgató tagság mellett egyébként rendes, levelező és tiszteleti tagi státuszt lehetett elnyerni. Rendes tagként történő beválasztásra csak nagyon ritkán került sor: az alapításkor rögtön rendes taggá lett 22 fő mellett további három részesült a reformkorban ebben a tisztességben.¹⁰

A 236 akadémikus részletes életrajzi adatait szisztematikusan gyűjtöm. A gyűjtést több körben végzem, ezáltal annak ellenére is elvégezhető bizonyos elemzések, hogy a prozopográfiai adattár folyamatosan bővül. Jelenleg a születési és halálozási alapadatok, a közvetlen hozzátartozók (szülők, gyermekek, híres testvérek és rokonok), a felekezeti hovatartozás, a tanulmányi adatok, a főbb életrajzi állomások (munkahelyek, választott tisztségek), a kulturális elit tagjaival való domináns kapcsolatok és az életút földrajzi helyekhez való kötődésének (tehát a földrajzi mobilitás) kérdésében tekinthető az első elemzéseket már lehetővé tevő szinten teljesnek az adatbázis.

Ebben a tanulmányban az életút munkahelyekhez, megélhetési forrásokhoz kapcsolódó állomásaira fókuszálok, majd pedig a foglalkozások szerinti csoport-sajátos jellemzőket igyekszem beazonosítani. A kutatásnak ebben a fázisában az akadémikusok életművét általában csak felületesen ismerem: az életpálya állomásait eddig a könnyen fellelhető, s tömegesen is feldolgozható életútíráások (elsődlegesen az MTA-nak az illetőről szóló, aránylag hosszú megemlékezése; a közkezen forgó lexikonszócikkek; a peregrinációs és felsőbb oktatásra koncentráló adattári közlések; az utókor rövidebb, de színvonalas szakmai megemlékezései és biográfiavázlatai) alapján rekonstruáltam. Az adatbázis építésével párhuzamosan zajló célzott kéziratári és levéltári kutatások eredményeit egyelőre csak ritkán használom fel: akkor, ha az általában hozzáférhető adatok kifejezett tévedését korrigálják a kapott információk.

Míndez persze azzal jár, hogy a jelenleg elemzésre kerülő adatok a továbbiakban nemcsak bővülnek, hanem az újabb információk függvényében egyesek akár pontatlannak is bizonyulhatnak. Ugyanakkor egy csoport-sajátos jellemzőket kereső tanulmány összképét vélhetően egy-egy ilyen megváltozó információ érdemben nem írja felül, ily módon a kutatás jelenlegi állapotából fakadó bizonytalanságok dacára a vizsgálat érvényes marad.

¹⁰ R. Várkonyi 1975: 35–36.

STABIL FOGLALKOZÁSSZERKEZET HIÁNYÁBAN

A reformkori akadémikusok foglalkozásának a megállapítása kissé körülményes, több tényező mérlegelését szükségessé tevő, nem feltétlenül egzakt megoldásokat is eredményező feladat. Egyrészt a 19. század második felében, a népszámlálások korában már közkeletűnek tekinthető foglalkozás-elnevezések, -kategóriák még nem alkalmasak a reformkori helyzet megfelelő leírására. Sem a termelő ágazatok, sem a szolgáltató szektor, sem pedig a közigazgatás nem jutott még el arra a fejlettségi szintre, hogy stabil, a későbbiekkel egyenértékű szakmákról beszéljünk – olyanokról, amelyek egynél több érintett személy esetében is feltétlenül ugyanazt, vagy legalább nagyjából ugyanazt jelentik. A generációs különbségek (ne feledjük, a legfiatalabb és a legidősebb akadémikust több mint egy emberöltő választotta el egymástól), vagy regionális, netán más, teljesen egyedi eltérések is szórta tehetik az összképet.

Ezért főszabály szerint azt igyekeztem megállapítani, hogy az egyes akadémikusok életvitelszerűen mivel foglalkoztak. Ezt ugyan legegyszerűbben úgy lehet megfogalmazni, hogy miből éltek, ám ez helyenként nem segítette a besorolást: újra és újra felbukkant a vélhetően leginkább a birtokainak a jövedelméből élő, ámde elkötelezetten politizáló, vagy az irodalmi életben aktív, netán még valamilyen vármegyei tisztséget is vállaló nemes figurája, akinek a foglalkozáshoz kötése egyedi mérlegelést tett szükségessé. A már említett nyitottság jegyében a reformkorban még gyakran bekerültek a tudós testület tagságába olyanok, akik nem tudományos, művészeti vagy tudomány-, esetleg művelődésszervező tevékenységükből éltek, s ily módon akadémiai legitimációjukat mintegy mellékesen, önkéntesen végzett tevékenységük biztosította. Ez a körülmény időnként tovább nehezítette a feladatot.

Három személy példáján érzékeltetem a professziók közötti mozgások, billegések végtelenül színes világát. Bertha Sándor (1796–1877) 1820-ban szerzett ügyvédi oklevelet. Életpályájának állomásait számba véve okkal lehet az az érzésünk, hogy „szinte mindenütt ott volt”, s ráadásul időt, energiát nem kímélve tisztségeket is vállalt. Így például szerkesztette az 1832–1836. évi országgyűlés *Kerületi Naplóját*, Fáy Andrással karöltve bábáskodott az első takarékpénztár megalapításánál, s évtizedeken át volt annak választmányi tagja. Bertha volt az első titkára a Lovaregyletnek, de szintén alapítóként vette ki részét az Országos Magyar Gazdasági Egyesület megszervezéséből. 1853-ig látta el a Magyar Tudós Társaság ügyései feladatait, utána pedig az Akadémia pénztári ellenőre volt. Rábízták a Széchenyi-szoborra gyűlt pénzek kezelését, egy időben pedig a királyi legfőbb ítélőszéknél pótbíráskodott. Mindemellert fiatal korától rendszeresen publikált verseket, irodalmi lapokban kisebb írásokat. Egyfajta szürke eminenciásként tartósan fontos szerepet játszott a reformkori és a '48 utáni közéletben, miközben e tisztségek egyikéből sem húzhatott rendszeres és jelentős jövedelmet.

Ennek megfelelően foglalkozáshoz való besorolása viszonylag egyszerű: ügyvédi praxist vitt, s abból élt. Ám akadémiai jelenléte döntően nem a jogi, jogtudományi területhez kötötte, hiszen egyfajta reformkori közéleti polihisztorként

tett szert a beválasztáshoz szükséges kapcsolati tőkére és tekintélyre.¹¹ Így a foglalkozás szerinti besorolása torzító hatással jár, hiszen Berthát – jobb híján – ebben a vizsgálatban csupán ügyvédként tartjuk majd számon.

Hasonlóval szembesülünk Kacs Kovics Lajos (1806–1891) pályája kapcsán. Ő is rendelkezett ügyvédi oklevéllel, s viselt is királyi, illetve vármegyei hivatali tisztségeket, de a reformkori országgyűléseken s a pesti reformkori irodalmi és közéletben való forgolódását sokkal inkább örökölt birtokainak jövedelme tette lehetővé. Kifejezetten a birtokjövedelme nyújtott számára menedéket a világosi fegyverletétel után is. Ezzel együtt 1848 előtt és után egyaránt volt Pest város főjegyzője, 1861-ben országgyűlési képviselő, 1848-ban minisztériumi osztálytanácsos. Ezáltal – hiába a megélhetést biztosító földbirtok – elsődlegesen talán mégis hivatalnokként tekinthetünk rá a foglalkozásszerinti besorolás alapján. De hosszú és gazdag pályája még annak kapcsán is zavarba hozza a kutatót, hogy milyen hivatalnokként tekintünk rá: szolgált városi, vármegyei, kormányzati és királyi tisztségben is. Akadémiai legitimációját részint gazdasági tárgyú, különböző műfajú írásai, részint gazdasági és pedagógiai szervező tevékenysége, részint – és talán főleg – a Bajza, Kisfaludy, Szemere, Vörösmarty, Toldy nevével fémjelzett irodalmi körökkel való kapcsolata biztosította.

Bertháéhoz és Kacs Kovicséhoz hasonlóan fordultatos, változásokban gazdag, s ezáltal nehezen tipizálható a bencés szerzetes Rónay Jácint János (1814–1889) élete. Hiába indult jól kategorizálható mederben a pályája (pap és szerzetesrendi tanár), 1848-as szerepvállalását követően emigrálni kényszerült, s londoni tartózkodása során újságcikkek, tankönyvek írójaként menekült a nélkülözéstől. Hazatértét követően pedig az Akadémia működtetéséből vette ki a részét, az MTA titkára volt, illetve az országgyűlés a tanügyi bizottság tagjának választotta meg – miközben egyre markánsabbá váltak természettudósi megnyilvánulásai. Ezek kategóriákba eleve nehezen sorolható vállalkások. Ráadásul jellemzően csupán néhány évig tartó foglalatosságok voltak, amit Rónay esetében az udvarnál nyert magánnevelői–házi tanítói poszt követett. Ilyen esetekben kénytelen voltam a besoroláson – némileg talán önkényesen – egyszerűsíteni: mivel sem hivatásos újságíró, sem politikus vagy szakpolitikus nem lett belőle, ezeket az átmeneti éveket nem jelenítem meg. Ily módon Rónay Jácint János neve mellett a pap–tanár–magánnevelő foglalkozásokat rögzítettem.¹²

Jól elkülöníthető az a néhány nagy utazó, akinek a foglalkozáshoz sorolása szintén nagyon nehézkes. Emellett pedig leginkább az író–költő–dramaturg–lapszerkesztő–politizáló–szervező tevékenységekkel jórészt párhuzamosan foglalkozó, egy-egy egyesületben vagy arisztokratánál esetleg még valamilyen formális tisztséghez is jutó kiválóságoknál válik nehezen szétszalazhatóvá, hogy valójában másfél évszázad távlatában minek is tekinthető az illető leginkább.

¹¹ Igaz, bizonyos jogtörténeti szövegek fordítójaként végzett tudományos relevanciájú munkát is, de az saját bevallása szerint sem volt kiterjedt vagy különösebben jelentős. Tóth 1877: 5–7.

¹² Pál 1976: 9–13. Ezt a megoldást sugallta az is, hogy minden különösebb kacskaringó az életpályáján a most vizsgált korszak után következett be.

A professziók közötti határok képlékenységét mérlegelve az alábbi megoldást alkalmazom. Nem tekintetem elsődleges vezérlőelvnek, hogy azonos kifejezéseket alkalmazzak: a foglalkozásszerkezet kialakulatlanágából fakadóan a szigorú kategorizálás helyett inkább sok helyen megtartottam az adott megélhetési forrást jobban kifejező egyedi megnevezést. Ezekből inkább csak második lépésben képeztem egy-egy nagyobb csoportot.

Ahol lehet, igyekeztem egyetlen foglalkozást/megélhetési forrást rendelni az illetőhöz. Ahol azonban ez a foglalkozásváltozások, tehát a karrier fordulatai miatt, esetleg a besorolási nehézségek okán nem volt lehetséges, ott legfeljebb négy kifejezésig bővítettem a listát. Négy foglalkozást csupán két esetben tüntettem fel: Csengery Antal és Hunfalvy Pál is három domináns foglalkozás (lapszerkesztő, tanár, ügyész; illetve ügyvéd, tanár, akadémiai könyvtáros) mellett, illetve után országgyűlési képviselő is volt egy ideig. Három foglalkozás feltüntetését további 28, két foglalkozás feltüntetését pedig további 77 esetben láttam szükségesnek. Négy személyt az adatok hiányosságai, megbízhatatlansága, illetve az életút szövevényes és helyenként homályos alakulása, s ezáltal az adatok besorolhatatlansága miatt kivettem az elemzésből.

Összesen tehát a 236 reformkori akadémikus közül 232-t tárgyalunk a továbbiakban, s közülük 124-et lehetett egyetlen foglalkozáshoz rendelni. Az életpályájuk során több foglalkozást is űzőket beleszámolva összesen 373 megélhetési forrást vagy életpálya-állomást azonosíthatunk.

A REFORMKORI AKADÉMIKUSOK FOGLALKOZÁSA

A vizsgálat legfontosabb tanulsága, hogy a Magyar Tudós Társaság első generációjának egyik legnagyobb csoportját (28,1%) olyanok alkották, akik valamikor a pályájuk során hivatásszerűen tanítottak (*1. táblázat*). E ponton a tanárok közé sorolom az egyetemi professzorokat és a magánnevelőket, illetve a mindössze két egyetemi magántanárt is. Ugyanakkor nem tekintetem a hivatásszerű megélhetés állomásának a protestáns értelmiségi utánpótlás-nevelés szerves részének számító néhány évi iskolai tanítókodást, illetve a csupán egy-két évig tartó magánnevelői, praceptorai tevékenységet. Ezek sokkal inkább voltak a pályaszocializáció, semmint a már ténylegesen megindult szakmai életút részei. Fölöttébb izgalmas, hogy a kifejezetten iskolában (azaz felsőbb iskolában: akadémian, líceumban, protestáns kollégiumban, illetve gimnáziumban) tanító tanárok közül kiemelkedő akadémikusok csoportja (69 fő) is majdhogynem a legnagyobb társaságnak számított a reformkorban.

Viszonylag nagy, de a tanárok összesített csoportjánál lényegesen kisebb, 75 fős társaságot alkotnak az ún. tisztviselők. Ez egy meglehetősen színes csoport. Ebbe a gyűjtőkategóriába soroltam a nagybirtokosok uradalmi vezetőit (jószágigazgató, uradalmi ügyész, mérnök stb.), az arisztokraták szolgálatában álló magántitkárokat, a '48-as és az 1867 utáni időszak minisztériumi tisztviselőit,

a reformkorban a helytartótanácsban, a kamarai hivatalokban, netán az udvarnál vagy a vármegyék valamelyikénél szolgáló szakembereket, a városi polgármestert, de a színingazgatót és a gazdaságszervező egyesületi közigazdászt is.¹³ Ide tartozik néhány magántisztviselő is – jellemzően a korabeli hajózási, vasútépítési, bányatársaságoknál, cégeknél betöltött állást értve alatta. Egyesületi tisztviselőként ide-soroltam az Akadémia főállású vezetőjét, Toldy Ferencet, illetve gróf Andrássy Györgyöt, aki az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek s az elődszervezeteinek az élén töltött be tisztségeket. Andrássy persze nem ezekből a közéleti tisztségekből élt, viszont ezeknek köszönhette, hogy mint alapító és igazgató tagot 1832-ben a II. osztály tiszteleti tagjává is megválasztották.

A harmadik legnagyobb foglalkozási csoportot a papok alkotják – róluk külön alfejezetben szólok. A viszonylag gyorsan professzionalizálódó értelmiségi szakmák közül a jogászok képvisellete volt erősebb (31 fő), az orvosoké (15 fő) szerényebb. De a jogászként (bírói, ügyészi, ügyvédi, jogtanácsosi stb. beosztásban) dolgozók száma sem volt túlságosan nagy – a jogi oktatás kiterjedtségéből fakadóan eredetileg bátran feltételezhattünk volna ennél a 8,3%-osnál nagyobb részesedést. A reformkori közélet tipikus csoportjait képviselték a politikus (20 fő), a lapszerkesztő-újságíró (17 fő), illetve a művész kategória legnagyobb alcsoportját képező író akadémikus tagok (14 fő).¹⁴

Külön figyelmet érdemel a „hivatásos tudós” kategória. Önálló tudományos intézetek nem lévén, már az is szembeszökő lehet, hogy egyáltalán szükségesnek mutatkozott ennek a foglalkozáscsoportnak a kialakítása. Ehhez képest 15 fő tartós állását lehetett idesorolni, ami – más álláshelyek számarányához viszonyítva – nem kicsiny szám. Az egri líceum, majd pedig a gellérthegy-i csillagvizsgáló alapító-igazgatója, Tittel Pál, vagy a bicskei obszervatórium alapítója, Nagy Károly éppúgy idesorolható, mint Henszlmann Imre művészettörténész (másodlagos foglalkozását tekintve írói besorolással), Fényes Elek statisztikus (másodlagosan politikusi besorolással), vagy az épp alakuló tudományos közgyűjtemények (múzeumok, könyvtárak, levéltárak) Akadémiáig jutó tudós szervezői, vezetői, tudományos munkatársai.

Végül azt az elgondolkodtató adatot érdemes mérlegelnünk, miszerint a reformkori Akadémia tagjai között katonatisztek, illetve a döntően birtokaik működtetéséből élő (onnan tehát nemcsak jövedelmet húzó, de más, pl. politikai tevékenységet nem folytató, hanem elsődlegesen ezzel foglalkozó) férfiak is külön-külön kétszer annyian akadtak, mint mérnöki tevékenységből élők. Ez, s az orvosok szerény száma egyaránt szikár adatokkal támasztja alá a műszaki- és természettudományok kezdeti alulreprzentáltságát firtató, a kezdetektől élénken megfogalmazódó kifogásokat.

¹³ Nehezen feloldható dilemma, hogy egy reformkorral foglalkozó tanulmányban feltüntessük-e azokat a foglalkozásváltásokat, amelyek csak 1848 után történtek meg. Mindkét lehetséges válasz mellett és ellen is szólnak érvek. Magam úgy döntöttem, hogy a teljes életpályát kategorizálom ily módon, ezzel éreztem kisebbnek a torzulást, illetve információvesztéséget.

¹⁴ Természetesen különösen az Akadémia első időszakában lényegesen többen jutottak a testületbe irodalmi munkásságuk elismeréseként. E helyütt csak a lényegében „főállású” írókra gondolok.

1. táblázat

A Magyar Tudós Társaság reformkori tagjai foglalkozáscsoportok szerinti bontásban

<i>Foglalkozás, megélhetési forrás</i>	<i>elsődleges besorolásként</i>	<i>másodlagos besorolásként</i>	<i>harmadlagos besorolásként</i>	<i>negyedleges besorolásként</i>	<i>összesen</i>	
tanár	73	27	5		105	28,3%
tisztviselő	50	18	7		75	20,2%
pap (lelkész, egyházi tisztviselő, tábori pap, szerzetes)	27	8	4		39	10,5%
jogász	17	10	4		31	8,4%
politikus (képviselő, követ)	10	5	3	2	20	5,4%
művész	6	11	2		19	5,1%
lapszerkesztő, újságíró	6	11			17	4,6%
hivatásos tudós	5	7	4		16	4,3%
orvos	13	2			15	4,1%
katona	12				12	3,2%
gazdálkodó	5	5	1		11	3%
mérnök	5	1			6	1,6%
egyéb	2	3			5	1,3%
összesen	232	108	31	2	371	100%

Forrás: a szerző saját összeállítása.

LELKIPÁSZTOR AKADÉMIKUSOK

Térjünk a tanulmány által vizsgált egyik fő foglalkozási csoportra: a lelkészekre. Összesen 39 olyan akadémikust azonosítottam, akik pályájuk egy meghatározó szakaszában papi szolgálatot teljesítettek. Ez a harmadik legnépesebb foglalkozáscsoportnak bizonyult ekkoriban. Kétharmaduk (26 fő) római katolikus, 15,4%-uk (6 fő) református, 12,8%-uk (5 fő) pedig evangélikus lelkész volt, valamint egy-egy unitárius és görögkatolikus pap is ide tartozik. A papok körében látványosan másként alakultak a felekezeti arányok, mint az akadémikus tagság egészében: a reformkori akadémikusok 52%-a római katolikus, 28%-a református és 12%-a evangélikus volt. Ezekhez az arányokhoz képest a papok körében a katolikus plébánosok és szerzetesek határozottan felül-, a református lelkészek pedig határozottan alulreprezentáltak voltak. Az evangélikus lelkészek és általában az evangélikus akadémikus tagok aránya lényegileg megegyező.¹⁵

¹⁵ Az Akadémia reformkori tagságának alapvető adatait egy korábbi tanulmányban részletebben közöltem (Ugrai 2022: 43–45). A prozopográfiai adattár építése olyan munkafolyamat, amelynek során az alapadatok kis mértékben változhatnak. Jelen tanulmány kedvéért az

Mindössze négy pap volt rendes tagja a reformkori Akadémiának: az alapításban, sőt már az évtizedekkel korábbi előzetes szervezői munkában is élen járó dunántúli evangélikus szuperintendens, Kis János; a téti, majd pázmándi katolikus pap, alesperes és költő Pázmándi Horvát Endre; a pályája elején segédlelkész, a végén pedig kanonok, de élete legnagyobb részében tanárként tevékenykedő katolikus Szilasy János; valamint a bakonybéli bencés szerzetes Guzmics Izidor. Összesen hét főt (17,9%) választottak be közülük tiszteleti tagként, a többiek levelező tagként váltak akadémikussá. (A teljes tagság 78%-a, 185 fő levelező tag volt. Rendes tag címet 25-en, tiszteleti címet pedig 26-an kaptak. Azaz a lelkészek körében a tiszteleti tagok enyhén felülreprezentáltak voltak.)

Kilenc-kilenc fő az I. (nyelvi-széptudományi) és a II. (philosophiai), 7 fő pedig a III. (történetírási) osztályba került. Érdekesség, hogy két főt, a csillagász Tittel Pált és a matematikus Taubner Károlyt a IV. (mathematikai) osztályba sorolták, a VI. (természettudományi) osztályba pedig a zoológus Petényi Salamon János került. Jellemző, a korábban már vázolt besorolási nehézségeket újabb példával illusztráló sajátos körülmény, hogy az evangélikus Taubner Károlyt tudományos működésénél talán sokkal erőteljesebben segítették az akadémiai elitbe társadalmi kapcsolatai: közel egy időben lett a pesti evangélikus gimnázium igazgatója, József nádor nejeinek, Mária Dorottya főhercegnének volt az udvari lelkésze és az Akadémia levelező tagja. Előzőleg inkább bölcséleti írásokat publikált, s csak ezt követően jelentek meg matematikai tárgyú írásai, tankönyvei. Ehhez képest lett személyes felemelkedésének kulcsjelentőségű időszakában, 1838-ban a IV. osztály tagja.

A levelező tagként megválasztott lelkészek közül mindössze négyen léphettek elő rendes, hárman pedig tiszteleti taggá. Szintén ketten igazgató tagok is lettek, de közülük az egyik az a Horváth Mihály (1809–1878) történetíró volt, akit előzőleg már rendes taggá és osztályelnökké is emeltek. Összességében tehát a 35 nem rendes tagként megválasztott akadémikus pap közül heten léphettek előrébb a belső ranglétrán. Ez a 17,9%-os arány a felét sem éri el a reformkori akadémikusok átlagának: a 185 nem rendes tagként bekerülő akadémikus közül később 52-en lettek rendes és 28-an tiszteleti tagok – ez összesen 43,2%-os arány. Ráadásul Szeder Fábíán (1784–1859) személyében visszalépésre is van példánk: őt 1831-ben osztálybesorolás nélküli levelező tagnak választották meg, mely tagságáról 1838-ban lemondott. Egyelőre csak feltételezhetjük, hogy ezeknek az adatoknak van jelentősége: számos hasonló vizsgálattal kell még ellenőrizni, hogy az akadémián belüli emelkedés összefüggött-e az illető foglalkozásával, tudományos diszciplinájával, földrajzi hovatarozásával, netán személyes kapcsolatrendszerével.

A 26 római katolikus pap vagy szerzetes közül öten bencés, négyen piarista, ketten ciszterci, egy fő pedig premontrei kötődésű tanulmányokkal rendelkezett. (E ponton erős kötődésre kell gondolnunk: mások esetében is előfordult, hogy időlegesen valamelyik szerzetesrend felsőbb iskolájában tanultak, a besorolásnál

alapadatokat nem számolom újra – erre csak évek múlva, a kutatás egy markáns szakaszhatáránál keríték sort.

viszont csak a tartós: teljes, vagy majdnem teljes értékű felsőbb stúdiumokat vettem számításba.) A pályafutást, az aktív lelkipásztori vagy szerzetesi szolgálatokat tekintve két fő bencés, egy-egy fő pedig ciszterci és premontrei kötődéssel rendelkezett. A szerzetesrendek e képviselője mind a stúdiumok, mind az aktív pályafutás tükrében alapvetően szerénynek, de kiegyensúlyozottnak tekinthető.

Az érintett római katolikus papi akadémikusok relatív többsége (11 fő) nyugat-dunántúli kötődésű volt mind iskolázását, mind pedig pályáját illetően. Dunántúl képviselőjét erősítették még a Fejér vagy Veszprém megyében szolgáló közép-dunántúliak (5 fő). Az ország többi része ehhez képest kisebb számban és arányban küldött római katolikus papokat, szerzeteseket a Tudós Társaságba: Közép-Magyarország 5, Észak-Magyarország 4, Dél-Magyarország 2, Dél-Dunántúl 1, Erdély pedig 3 főt delegált.

Az evangélikus lelkész akadémikusok közül tanulmányaik alapján négyen a nyugat-magyarországi, egy fő pedig a dél-alföldi kultúrrégióhoz tartozott. Pályájuk alapján ugyanezen személyek kapcsán Pest elszívó hatása hangsúlyozható: ketten maradtak a nyugat-magyarországi evangélikus kultúrrégióban, a másik három fő viszont Pesten boldogult felnőtt életében.

A református lelkész akadémikusok közül négyen az erdélyi kultúrrégióban tanultak (ketten-ketten Enyeden és Kolozsváron), két fő Debrecenben – s közülük az egyikük Komáromban is. Pályájuk során a négy erdélyi és egy debreceni maradt eredeti földrajzi közegében, egy fő pedig Bécsbe került. Ezek a területi megoszlást mutató számok mindkét protestáns felekezet esetében nagyon mások, mint amit a felekezethez tartozó összes reformkori akadémikus földrajzi hovatarozása mutat: ha nemcsak a lelkészeket nézzük, akkor lényegesen kiegyenlítettebb a protestáns kultúrrégiók akadémiai reprezentációja, ami azt jelenti, hogy a papok, lelkészek Akadémiára jutását csak bizonyos egyházi központok (az erdélyi központok és Debrecen) segítették érdemben.¹⁶

A 39 papként, lelkészként azonosított akadémikus közül 15-ről mondható el, hogy aktív pályájuk egészét lelkipásztorként szolgálták végig, s más hivatást nem űztek. Közöttük négy főpapot találunk: a szepesi püspök, majd egri érsek Pyrker László Jánost; Szepesy Ignác erdélyi, majd pécsi püspököt; a csanádi püspök, majd egri, végül kalocsai érsek Lonovics Józsefet; valamint a dunántúli evangélikus szuperintendens Kis Jánost.

Kétszer ennyien voltak azok, akik kifejezetten egyszerű papi szolgálati pályát futottak be: nemhogy főpapi székbe, de más különösebben komoly (pl. kanonoki, esperesi, valamilyen nevelőintézet-igazgatói) megbízatáshoz sem jutottak. Evangélikus részről Edvi Illés Pál; katolikus részről Egyed Antal, Kassai József, Pázmándi Horvát Endre, Szabó István; református oldalról Hetényi János és Kiss Bálint; valamint az unitárius Kriza János sorolható ide. Ők nyolcan jellemzően mindvégig gyülekezetek élén szolgálták Istent, jöllehet a gyülekezetek nagysága között érzékelhető különbségek mutatkoznak: Kriza János az

¹⁶ Ugrai 2022: 50–54.

unitáriusok központjában, Kolozsváron, Kiss Bálint a szentesi református gyülekezet élén, míg Pázmándi Horvát Endre Győr katolikus papjaként szolgált. Ezek sokkal tekintélyesebb állomáshelyek voltak, mint például Kassai József (Tarcál, Szerencs) vagy Szabó István (Osgyán, Guszóna, Pilis, Kazár), netán Edvi Illés Pál (Réti, Nagygeresd, Vanyola, Nemesdömölk) megbízatásai. Ennek a vizsgálati szempontnak a fő tanulsága tehát az, hogy az Akadémiára bekerülést nem segítette aránytalan vagy kiemelkedő mértékben, ha valaki főpapi tisztségbe került, s az sem akadályozta, ha valaki csupán átlagos gyülekezetekben, plébániákban tevékenykedett.

A papi pályától messzire kerülő tagok sorában mindössze az evangélikus Petényi Salamon Jánost említhetjük, aki valójában ornitológusként, s ebbéli minőségében a Nemzeti Múzeum állattárának őreként került az Akadémiára.

Van még egy nagyobb csoportja azoknak, akik életük során egy ideig papi szolgálatot teljesítettek, de nem kizárólag ezt a foglalkozást gyakorolták életvitelszerűen: 18 olyan egykori lelkész, plébános lett akadémikus, aki számottevő tanári tapasztalattal is rendelkezett – e két foglalkozás közös halmazát külön elemezzük egy későbbi fejezetben.

TANÁROK

Amint arról már esett szó, a tanítás bármely formájával foglalkozók alkották a reformkori akadémikusok legnagyobb csoportját. Am ezúttal az egyetemi tanárokat és magántanárokat, illetve a hosszán házitanítóként-magánnevelőként őket nem teszem elemzés tárgyává. Csak a professzionalizációs szempontból legmarkánsabban körvonalazható, aránylag kevés egyedi esetet kínáló felsőbb iskolai tanárok körét veszem alapul. Ebbe a 69 fős körbe tartoznak a gimnáziumok, királyi és nemesi akadémiák, protestáns kollégiumok és papnevelő intézetek tanárai.

A 69 tanár akadémikus közül 33 (47,8%) volt római katolikus, 6 (8,6 %) evangélikus és 27 (39,1%) református. Mellettük egy-egy unitárius, zsidó és görögkatolikus, tanárként is aktív akadémikussal is számolhatunk.

A 69 fő közül hatan voltak alapító rendes tagok a testületben – tehát az alapításnál a lelkészekkel ellentétben a tanárok alulreprezentáltak (8,7% vs. 10,6%) voltak. Még kevesebb, csupán három fő kapott tiszteleti tagságot, ez a 4,3%-os arány az átlagos 11%-hoz képest lényegesen alacsonyabb. Levelező tagból 18-an léptek elő rendes vagy tiszteleti taggá. Ez a 26%-os arány valamivel nagyobb, mint amit a lelkészek esetében tapasztalhattunk, de az akadémiai átlagtól (43,2%) jelentősen elmaradt.

A tanárként akadémikussá választottak osztályokba sorolása nem mutat a fentihez hasonló feltűnő eltéréseket. A teljes tagsághoz képest jelentősebb

eltérést csupán a II. (philosophiai) osztály számai mutatnak: itt a tanárok arányaiban sokkal többen voltak (9,3% vs. 23,2%).¹⁷

A további csoport sajátságos jellemzők elemzéséhez érdemes különválasztani a katolikus és protestáns tanárokat. Ezt több tényező is indokolja. Részint közismert, hogy gyökeresen eltérő egyház- és iskolaszervezeti logika jellemezte a piramis elvű, hierarchikus, felülről építkező katolikus, és az alulról szerveződő, decentralizált protestáns struktúrát. Részint a vizsgált korszakban a türelmi rendelet nyomán a protestánsok teljesen autonóm módon intézhették tanügyeiket. Ily módon nemcsak az uralkodói oktatáspolitikától és az ahhoz szorosan igazodó, egységes katolikus iskolázástól tartották távol magukat, hanem az egyes egyházkerületek is önálló iskolahálózatot tartottak fenn.

Római katolikus tanárok

A 33 római katolikus tanár közül a felsőbb tanulmányok helyszínét illetően legtöbben szombathelyi (esetleg kőszegi) (10 fő), illetve pannonhalmi és győri (összesen 10 fő), valamint pesti és váci (összesen 12-en) kötődésűek voltak. Nagyszombatban és Esztergomban 5, Nyitra, Privigye és Szentgyörgy iskoláiban összesen 4, Pozsonyban szintén összesen 4, Sopronban és Csornán összesen 5, Egerben 3, Székesfehérvárott szintén 3 fő tanult hosszabban.¹⁸ A felsőbb tanulmányok helyszínei között egyszer-kétszer előfordul Gyöngyös, Kassa, Kecskemét, Kolozsvár, Nagykároly, Nagyvárad, Sátoraljaújhely, Szeged, Veszprém és Zirc.

Tanári tevékenységük szintén Szombathellyel (7 fő) kötötte össze leggyakrabban a reformkori római katolikus akadémikusokat. Mellette Győr és a pesti piarista gimnázium (5-5), 4-4 esetben Vác és Szeged neve tűnik föl gyakrabban. A többi katolikus iskolaváros legfeljebb egy-két akadémikus szakmai karrierjében játszott – jobbára inkább csak epizódnyi – szerepet.¹⁹ A pesti tanintézetek közül persze nemcsak a piarista gimnázium delegált a Tudós Társaságba tagot.

¹⁷ A tanárok eloszlása az Akadémia osztályaiban: I. o. – 13 fő (18,8%), II. o. – 16 fő (23,2%), III. o. – 10 fő (14,5%), IV. o. – 9 fő (13%), V. o. – 5 fő (7,2%), VI. o. – 5 fő (7,2%), osztálybesorolás nélkül: 13 fő (18,8%).

¹⁸ A római katolikus szellemi elit tanulmányainak földrajzi helyhez (iskolához) kötése és az így kapott eredmények lajstromozása meglehetősen izgalmas, összetett módszertani problémával szembesíti a kutatót. Ezt részint az okozza, hogy az értékesebb tanulmányok rendre sok helyszín váltakozásával zajlottak – nem volt ritka, hogy valaki 5-6 iskolában is megfordult tanulmányai idején. Másfelől pedig ismerethiány magyarázza a nehézségeket: sok akadémikus esetében csak egy gyors felsorolást ismerünk arról, hogy hol tanult – de azt gyakran nem tudjuk, hogy hol mennyi időt töltött el. Így pedig nehéz megállapítani, hogy egy-egy helyszín milyen mélységű, kiterjedtségű tanulást takar. Ezért egyelőre helyesebbnek tűnik bizonyos gyakran összetartozónak bizonyuló iskolai helyszíneket együttesen kezelni. A fent vázolt módszertani problémát hosszabb munkával lehet csak kiküszöbölni.

¹⁹ Ábécérendben az egyszer-kétszer előforduló, római katolikus akadémikusoknak munkát adó gimnáziumok, líceumok, jogakadémiák, kolostori belső iskolák székhelyei: Bakonybél, Buda, Eger, Esztergom, Kalocsa, Kaposvár, Kassa, Keszthely, Komárom, Körmöcbánya, Kőszeg, Máramarosziget, Nagykanizsa, Nagyszombat, Pannonhalma, Podolin, Pozsony, Sátoraljaújhely, Sopron, Székesfehérvár, Szentgyörgy, Tata, Temesvár, Veszprém.

Ilyet mondhatott el magáról az angolkisasszonyok iskolája, a József Ipartanoda, valamint egy pesti magániskola is – mint ahogyan a bécsújhelyi katonai akadémia, a bécsi főreáliskola és a bécsi Theresianum, valamint a rohonci gazdasági iskola egy-egy tanára is bekerült az Akadémiára. A római katolikus felsőbb iskolai tanárok közül kilencen idővel a pesti egyetem professzorai is lettek.

Mindenesetre lényegi a különbség az iskolavárosok száma és az egyes helyszínekhez kötődők előfordulási gyakorisága terén aszerint, hogy az akadémikusokat kinevelő, vagy az őket foglalkoztató intézményeket vesszük szemügyre. Az akadémikus tanárokat foglalkoztató iskolák listája lényegesen hosszabb, s néhány kivételtől eltekintve minden iskolaváros csak egyszer-kétszer szerepel a listán. Az akadémikusokat kinevelő egykori iskolák helyszíneit illetően rövidebb a lista, s gyakoribb az ebben a szűkebb körben előforduló iskolavárosok ismétlődése.

Mindenképpen feltűnő a két halmaz közös nevezőjeként egyfelől Szombathely, másfelől pedig Győr (és sokkal kevésbé Pannonhalma) kiemelkedő reprezentációja az Akadémia tanár tagjainak a körében. Emellett Pest és Vác jelentősége áll vitán felül mindkét eddig alkalmazott vizsgálati irány alapján. A másik végletről, a hiányzókról nehezebb ilyen mérleget készíteni: az azért mindenképpen figyelemre méltó, hogy mind tanárokat kinevelő, mind tanárokat foglalkoztató iskolavárosként hiányzik a listáról a rangos püspöki székhely Pécs, de Eger vagy épp Kassa képviselőjét is okkal tekinthetjük szerénynek.²⁰

Protestáns tanárok, kollégiumi professzorok

Az evangélikus akadémikus tanárok száma nagyon alacsony volt. Mindössze hat tudós férfiről szólhatunk, ami azt is jelenti, hogy a kiterjedt felső-magyarországi iskolahálózat dacára a legtöbb intézmény egyetlen akadémikus tanerővel sem rendelkezett. Ennek persze fontos oka, hogy a Magyar Tudós Társaság hangsúlyosan törekedett a nemzeti nyelv ápolására, miközben a felső-magyarországi lutheránus iskolák és városok zömükben németajkúak voltak.

S mivel közülük az egyik a közismerten nehéz ember hírében álló, sokat költöző, munkahelyet gyakran változtató Magda Pál statisztikus volt, miatta még torzít is az intézménylista: Magda tanított ugyanis Besztercebánya, Csetnek, Karlóca, Lőcse, Sajógömör, Sopron és Szarvas iskolájában, valamint a Sárospataki Református Kollégiumban is. Így ő egymaga igen tekintélyesre duzzasztja a lutheránus akadémikus tanárok által szolgált iskolák névsorát. A nagyon speciális helyzetű Magda mellett csupán három evangélikus iskolavárost képviselt egy-egy tanár: Szarvast Vajda Péter, Eperjest Vandrák András, Késmárkot pedig Hunfalvy Pál. Taubner Károly és – a sokkal inkább gimnáziumalapító, semmint aktív tanár – Székács József a pesti evangélikus iskolaügy vezéreinek számítottak. Az érintett tanárok munkahelyét illetően tehát itt

²⁰ Az iskolaváros-hálózat korabeli összetétele még hosszas vizsgálatokat igényel. Szerencsére – épp a professzionalizáció-történeti kutatócsoportunknak köszönhetően – a 19–20. század fordulójára már rendelkezünk hasonló megközelítésű tanulmánnyal. Sasfi 2022.

is megfigyelhető a Tudós Társaság reprezentativitásra törekvése: a főbb oktatási centrumokból legalább egy-egy tudós tanár bekerült a tagságba. Érdekes, hogy két fontos lutheránus iskolaközpont, Pozsony és Sopron ezen a listán nem tűnik föl – ezeket a városokat lelkészek (és egyéb tudósok) képviselték az Akadémián.²¹

Az érintett evangélikus akadémikus tanárokat kinevelő iskolák listája jobban követi az evangélikus iskolahálózatról szóló történeti ismereteinket. Eszerint négyen tanultak Sopronban, egy-egy fő Pozsonyban, Győrött és Mezőberényben, ketten pedig az észak-magyarországi evangélikus kultúrrégió számtalan iskolájában fordultak meg. Ily módon a listán találhatjuk Csetnek, Dobsina, Eperjes, Kassa, Késmárk, Miskolc, Rozsnyó nevét.

Református részről már komolyabb, 27 fős társaságot alkotnak a tanárként (is) aktív reformkori akadémikusok. Tanulmányaikat illetően 12-en Debrecenben, 11-en Erdélyben, öten Sárospatakon tanultak, egy-egy fő pedig pápai, pesti és nagyváradi (katolikus) alma materrel rendelkezett. (Az erdélyiek közül egyébként négyen-négyen Nagyenyeden és Kolozsváron tanultak, de feltűnik az iskolák között Marosvásárhely és Zilah is.)²²

A tanári aktivitás szempontjából változik az összkép. Az akadémikus tanárokat foglalkoztató iskolavárosok nem feltétlenül képezik le a korabeli református iskolahálózat belső arányait, mivel a jegyzék a valóságosnál jóval szórtaabb, decentralizáltabb viszonyokra utal. Kilencen a Debreceni Református Kollégium professzorai voltak, öten Sárospatakon, négyen-négyen Kolozsváron és Nagyenyeden, ketten-ketten Marosvásárhelyen és Máramarosszigeten, szintén ketten Pesten tanítottak. Egy-egy fő élete során valamikor tanított Bécsben és a jászberényi katolikus kisgimnáziumban, Kiskunhalason, Nagykőrösön, Sopronban, Pápán, illetve Lőcsén.

A PÁLYAELHAGYÁS JELENSÉGE A TANÁROK KÖRÉBEN

Harminc olyan akadémikust azonosíthatunk, akik egész aktív pályafutásuk során kizárólag tanárként működtek. Körükben a protestánsok, s azon belül is a reformátusok jelentős többséget alkotnak. Református részről nem kevesebb, mint 16 olyan akadémikus írható össze, akik kizárólag tanári (kollégiumi professzori) tevékenységből éltek. Közülük öten Erdélyben (négyen Marosvásárhelyen, ketten Nagyenyeden és egy fő Kolozsváron is tanított), hatan Debrecenben, ketten Sárospatakon, egy fő (Tarczy Lajos) Komáromban és Pápán, egy akadémikus

²¹ Merthogy egyébként a lutheránus akadémikusok körén belül viszonylag markáns volt különösen a soproni illetőségűek jelenléte.

²² A gimnáziumi tanulmányait továbbá egy-egy fő Kisújszálláson, Komáromban, Mezőtúron, Miskolcon, Nagykállóban végezte. A tanulmányok szerves részeként négyen német nyelvet szepességi városokban tanultak egy-két évig: ketten-ketten fordultak meg e célból Késmárkon és Lőcsén. Ez a tanulmányi mintázat lényegében megfelel annak a képnek, amit az összes református reformkori akadémikus iskolázásáról kaptunk. Ugrai 2022: 52–53.

(a nyelvész Szilágyi István) a máramarosszigeti líceumban, egy pedig (Warga János) Nagykőrösön tanított. A csoporthoz sorolható továbbá az a Szőnyi Pál is, aki 1851-ben magánintézetet alapított Pesten, amivel megvetette aztán a reformátusok helyi gimnáziumának az alapjait. A debreceni professzorok közül Budai Ézsaiás, Kerekes Ferenc, Péczeli József, Sárvári Pál, Vecsei József; a sárospatakiak közül pedig Nyíri István és Somosi János jutott be az akadémiai csúcstelbe úgy, hogy más – leginkább egyházi – tisztséget nem viselt. Az evangélikusok részéről csupán ketten voltak kizárólag tanárok: a sok állomáshelyet kipróbáló Magda Pál, valamint az eperjesi kollégiumi professzor Vandrák András.

A római katolikusok részéről tízen egészsítették ki ezt a csoportot. Arenstein József, Bitnicz Lajos, Nagy János, Szlemenics Pál, Szvorényi József mellett ebben a társaságban komoly csoportot alkottak a piarista tanárok, azaz Nagy Márton, Palotai József, Simai Kristóf és Széchy Ágoston.

A többiek a tanári pályát elhagyók vagy azt később választók voltak, s meglehetősen színes képet mutatnak. Egyik tipikus mintázata az életútnak, amikor a tanári állást – általában néhány esztendő után – valami másért elhagyták az akadémikusok. Erről beszélhetünk a kolozsvári történelem- és filológiatanár Szilágyi Ferenc esetében, aki 1848-ban Pestre költözött, s ott a szabadságharc után vállalta a kormány szócsövének, a *Magyar Hírlap*nak a szerkesztését. Néhány év múlva pedig a soproni tankerület protestáns iskoláinak lett a tanácsosa. (Ily módon őt egyébként nem soroltam a lapszerkesztők közé – 1850-es évekbeli munkáját császári hivatalnoki ténykedésnek tekintem.) A debreceni református kollégium jogtanára, Szűcs István az Entwurf idején szintén hasonló hivatali feladatokat vállalt: előbb a nagyváradi tankerület protestáns iskoláinak lett a felügyelője, majd pedig bírósági hivatalnok. A katolikus Hanák Jánost máramarosszigeti, váci, pesti és budai tanári állások után az egyetem könyvtárőrévé nevezték ki – más kérdés, hogy a szabadságharc foragata, valamint betegeskedése s korai halála miatt végül igazán el sem foglalhatta ezt a tisztséget.

Csatskó Imre 12 évig volt jogtanár Kassán, öt évig pedig Győrött. Ezt követően előbb Kassán ügyvédkedett, majd pedig a neoabszolutizmus éveiben különböző törvényszéki és bírói hivatalokban vállalt tisztségeket. A kiegyezés után az igazságügyi minisztériumban vett részt a törvényelőkészítő munkálatokban. Ezzel egyébként ő állt a pályaelhagyó tanárok közül a leghosszabb ideig a katedrán.

Nemeskéri Kis Pál előbb az Esterházyaknál, majd Ferenc József mellett volt magánnevelő. Ezt követően a Theresianum tanáráként működött, majd pedig a Bécsi Egyetem segédkönyvtárosa és királyi cenzor lett. Csak egészen rövid ideig volt – méghozzá Lócsán – tanár a református Márton József. Három esztendő múltán Bécsbe költözött, ahol előbb a *Magyar Kurír*t és a *Magyar Hírmondót* szerkesztette, majd pedig János főherceg és Ferdinánd trónörökös magántanára volt. Bár kiválasztották a bécsi egyetem magyar nyelv és irodalom rendkívüli tanárának, díjazást nem kapott, ezért végül a bécsi magyar testőrséghez került magyartanárként. Szintén rövid ideig volt tanár a rohonci gazdatiszt-képző iskolában Vállas Antal. Ott csak két évig dolgozhatott: az intézet 1840. évi

megszüntetésével állását veszítette. Ezután iparegyesületi szervezkedésekben vett részt, illetve előkelő családoknál volt magánnevelő. A szabadságharc után Amerikába emigrált, s New Orleansban papként szolgált, majd ugyanott alapított hajózási iskolát és tudományos társaságot.

Akad példa az ellenkező irányú mozgásra is. Az orvosi pályára készülő, de attól egy félreértés miatt eleső, ugyanakkor az akadémiai elitbe költészete révén bekerülő evangélikus Vajda Pétert 1843-ban hívták meg a szarvasi evangélikus iskola tanárául – de aztán három év múlva, fiatalon meghalt. Előzőleg, a pesti reformkori közélet aktív tagjaként ő szerkesztette a *Hasznos Mulatságok* című folyóiratot, valamint részt vett az *Athenaeum* szerkesztésében is. Csécsi Nagy Imre szintén orvosi tanulmányokat követően két évig Pesten folytatott praxist, majd haláláig a Debreceni Református Kollégium ásványtani professzora volt.

Horváth József Elek és Hunfalvy Pál a jogi pályát hagyta el a tanári hivatásért. Előbbi Kőszegen lett ügyész, de néhány esztendő után Kaposvárra került, ahol a frissen alapított gimnázium igazgatója lett. Hunfalvy is csak négy évig folytatott ügyvédi gyakorlatot, ezt követően a késmárki evangélikus líceum tanáráként, majd igazgatójaként tevékenykedett. Igaz, ő nyolc év után elhagyta alma materét, s az Akadémia könyvtárnoka, 1861-től pedig országgyűlési képviselő is lett.

Gelei József előbb Bécsben volt a *Magyar Kurír* segédszerkesztője, s csak utána vállalt tanári feladatokat. Érdekesség, hogy II. József türelmi politikáját kihasználva előbb Jászberényben egy katolikus iskolában tanított, majd pedig a kiskunhalasi és a sárospataki református gimnáziumban dolgozott. Az egyik leghíresebb tanárrá vált személyiség kétségtelenül Erdélyi János volt. A reformkori pesti közélet közismert személyisége, a népdalgyűjtő és irodalmi működése révén is nevet szerzett, a szabadságharcban a Nemzeti Színház aligazgatójaként szerepet vállaló Erdélyi mintegy menedéket talált a neoabszolutizmus éveiben Sárospatakon, ahol aztán a tanítás mellett oroszlánrészt vállalt az iskolai és egyházi politikai közélet aktivizálásában is.

Csak egészen rövid ideig, szintén magát meghúzza lett tanár Csengery Antal. A nagyváradi születésű református jogász, publicista fontos pozíciókat töltött be életében: volt Bihar vármegye főügyésze, a Földhitelintézet elnöke, az Állami Számvevőszék alapítója és az 1870-es években országgyűlési képviselő is. Tanárként csak a világoesi fegyverletétel után, az 1850-es években a Szőnyi-féle magánintézetben, illetve a pesti protestáns teológiai intézetben működött, de mindez csak rövid epizód volt aktív pályáján.

A tanárként (is) azonosítottak közül tízen lettek később egyetemi professzorok, amit nem pályaelhagyásként, hanem előrelépésként is értelmezhetünk. Így például Imre János az egri líceumból került a pesti egyetemre, Horváth Cyrill Szentgyörgy, Vác, Szeged és a pesti gimnázium (Szegeden és Pesten igazgató is volt) után került az egyetemre. Guzmics Izidort pedig Pannonhalmáról választották az egyetemre. Az unitárius Brassai Sámuel Kolozsváron lett egyetemi professzor, előzőleg a helyi unitárius főiskolán tanított.

Ezek az esetek, s pusztán a tény, miszerint a valaha tanárként is aktív akadémikusok több mint a fele pályája során elhagyta a katedrát, megmutatja a fokozatosan professzionalizálódó tanári hivatás társadalmi presztízsének korlátait. Ne feledjük, a vizsgált időszakban nem léteztek tudományos kutatóintézetek, egyetem is csak egyetlenegy működött. Ehhez mérten érdemes mérlegelni az információt: a Tudós Társaság tagságának csupán alig több mint a tizede futott be a szellemi elit csúcsáig elvezető pályát kizárólag tanári hivatását gyakorolva.

A PAPI ÉS TANÁRI HIVATÁS KÖZÖTTI ÁTJÁRÁS JELENSÉGE

Tizennyolc olyan reformkori akadémikust azonosítottam, akik életük során papi és tanári tisztséget is betöltöttek.²³ A két pálya közötti átjárás a római katolikusoknál volt gyakoribb: a 18-ból 14 (77,8%) eset hozzájuk köthető. Reformátusok esetében kétszer, az evangélikusok körében pedig egyszer fordult elő ez a pozícióváltás (a fennmaradó egy eset pedig a görögkatolikus Dohovics Vazulhoz köthető).

A református Hegedüs Sámuel 1809–1813 között Kolozsváron volt lelkész, majd a nagyenyedi, aztán pedig a kolozsvári kollégium professzora lett. 1829-ben viszont betegeskedése miatt ismét a papi pályát választotta: Torda, 1836-ban pedig Szászváros első lelkészévé választották. Az Akadémia pedig immár tordasi lelkészként fogadta soraiba. Nagyon hasonló a pályáíve a másik érintett református akadémikusnak, Herepei Károlynak. Ő 1825–1834 között szintén az igen tekintélyes kolozsvári lelkészséget vitte, s ezt követően választották meg előbb a kolozsvári, majd a nagyenyedi kollégium professzorának. 1841-ben azonban feladta a katedráját, s szülővárosába, Vízaknára ment lelkésznek. Akadémiai taggá 1838-ban, tehát tanári éveit választották.

Az evangélikusok részéről csupán Taubner Károly érintett ebben a halmazban. Őróla már esett szó: pesti tanári és iskolaigazgatói működése mellett lett előbb 1838-tól Mária Dorottya udvari lelkésze, majd 1844-től tábori pap. Ebben a minőségében el is hagyta a tanári pályát, s Itáliában szolgált a következőkben. A halál is Veronában érte közel másfél évtizednyi lelkészi szolgálat után. Taubnert egyébként 1840-ben tanárként és udvari lelkészként választották akadémikussá. Mellette Székács Józsefet lehet még említeni. Ő a pesti magyar evangélikus egyházközség első papjaként, majd a bányai kerület szuperintendenseként elsősorban lelkész volt, s „csak” a pesti evangélikus gimnázium alapítójaként – valamint a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* szerkesztőjeként – tartja számon a neveléstörténet.

A 14 érintett római katolikus akadémikus pályáíve többnyire meglehetősen rokon módon alakult: a felszentelést követően néhány évig papi vagy segédlelkészi szolgálatot teljesítettek, majd két-három esztendő után valamelyik szerzetesrend vagy püspökség által fenntartott iskolába kerültek tanítani. Jellemző módon

²³ Módszertani megjegyzés: velük a korábbi fejezetekben papként és tanárként is számoltam – ezúttal tehát már „ismert”, mindkét részalmazban alapsokaságát alkotó pályájáról lesz szó.

pályájuk nem a katedrán fejeződött be, hanem plébánosként, prépostként, netán főpapként vagy épp a szerzetesrend valamilyen tisztviselőjeként (pl. birtokigazgatóként). Ez egy nagyon tipikus mintázatú szolgálati karrier, amire hat példát ismerünk. A premontrei Árvay Gergely 1823–1843 között Keszthelyen és Szombathelyen tanított – az utóbbi helyen a gimnáziumot vezette is; Beély Fidél József 1832–1848 között Bakonybélben tanított, 1855–1863 között pedig a kőszegi rendházat és gimnáziumot igazgatta; Buczy Emilt pedig 30 év tanítás után gyulafehérvári kanonokká nevezték ki. Kresznerics Ferenc az 1793-ban frissen alapított szombathelyi líceumban tanította a matematikát, tanári állását 1812-ig tartotta meg, élete utolsó két évtizedében Ság plébánosa volt. Szeder Fábian János pályakezdő korától kezdve két és fél évtizeden át tanárként és több helyen gimnáziumigazgatóként szolgált Esztergomban, Győrött, Sopronban, Nemesdömölkön, Nagyszombatban, Komáromban és Pannonhalmán. 1832-től Pannonhalmát szolgálta előbb levéltárnokként és könyvtárnokként, 1841-től pedig a bencés rend füssi jószágát igazgatta. Szeder egyébként 1831-ben lett alapítóként akadémikus, de tagságáról később lemondott. Szenczy Imre 1821–1823 és 1825–1845 között Keszthelyen és Szombathelyen viselt tanári tisztséget. 1823–1825 között a premontreiek csornai rendházának gazdasági felügyelője, 1845-től szintén Csornán volt prépostsági titkár, 1858-tól pedig a rend csornai prépostjává választották.

Nagyon hasonló mondható el további négy személyről, viszont az esetükben az iskolai oktatás valamilyen okból csupán néhány esztendőre szorítkozott. A ferences rendi Gegő Eleket radikális nézetei miatt háromévi tanítás után a feletesei helyezték Szombathelyre szerzetesnek – ő egyébként az angolkisasszonyok pesti intézetében tanított 1833-1836 között. A történész Horváth Mihály csupán 1844–1847 között tanított a bécsi Theresianumban, mivel hosszabban volt pap: pályája elején évtizedes szolgálatot teljesített alföldi mezővárosok plébánosaként (köztük Kecskeméten), majd 1857-ben hatvani prépost és plébános lett. Horváth esetében feltételezhető, hogy papi, magánnevelői, később pedig kiterjedt tudományos és közéleti tevékenysége között csak egyfajta ugródeszka volt a társadalmi-politikai elit iskolájában tanítani. Más okból sikerült rövidre Lányi Károly tanári karrierje: ő 1842-ben (kétévi pozsonyi lelkészség után) lett a nagyszombati líceum történelem-, később természettudomány-tanára. Mivel a szabadságharc idején szünetelt Nagyszombatban a tanítás, Soponya plébániáját foglalta el. 1851–1853 között még részt vett a nagyszombati tanítás és könyvtár újraindításában, illetve a nagyszombati könyvtár Esztergomba szállításában, de 1853-tól a Nyitra megyei Egbell plébánosaként szolgált élete végéig. Ugyancsak '48 vetett véget Rónay Jácint János tanári karrierjének: 1839-ben szentelték pappá, s hivatását Pannonhalmán két évig gyakorolta. 1841-ben bölcséleti doktorrá avatták Pesten, s ezt követően a szabadságharcig a győri líceumban tanított. Ezután kezdődött a korábban már vázolt kálváriája.

Három esetben a fentieknél komolyabb előrelépésben volt része az illetőnek. Bresztyánszky Adalbert 1810–1821 között tanított: Győrött a gimnáziumban és az akadémián. Ezt követően a pesti bölcsészkar professzora lett, 1838-ban pedig

tihanyi apáttá nevezték ki. Kopácsy József 1798-tól a veszprémi papnevelőben volt egyházjog- és egyháztörténelem-tanár. 1806-ban aztán Veszprémben plébánossá, alesperessé és kanonokká nevezték ki, igaz, a papi szeminárium igazgatóhelyettese maradt. 1817-től pristinai, 1822-től székesfehérvári, 1827-től pedig veszprémi püspök, 1838-tól pedig esztergomi érsek és hercegprímás lett. Kopácsy egyébként veszprémi püspök korában, 1831-ben választották az Akadémia tiszteleti tagjává. Szilasy János 1819–1821 között segédlelkészként működött, majd pedig 1819-től a szombathelyi papnevelő intézet tanára volt 1836-ig. Ekkor a pesti egyetemen a lelkipásztorkodás rendes tanára lett. 1851-ben nagyvárad kanonokká nevezték ki, itt is halt meg 1859-ben. Az Akadémiának alapító rendes tagja volt.

* * *

Ebben a tanulmányban a Magyar Tudós Társaság történetének első, 1830–1847 közötti időszakában taggá választottak kollektív biográfiái jellemzőit igyekeztem megvilágítani professzionalizációs szempontból. Először a reformkorban megválasztott 236 akadémiust próbáltam foglalkozáshoz, foglalkozásokhoz sorolni. Az egyes életutak változatossága nyomán több mint 370 megélhetést biztosító munkakört azonosíthatunk. Láthattuk, közülük a legtöbben tanítással foglalkoztak – s még az egyetemi professzoroktól, magánnevelőktől megtisztított ún. felsőbb iskolai tanárok csoportja is az egyik legnépesebbnek számított ekkoriban. A másik hagyományos, bár visszaszorulóban lévő értelmiségi hivatás képviselői, a papok a harmadik legnagyobb csoportot alkották. Ebben a hivatástörténeti megközelítésű vizsgálatban azt is tapasztalhattuk, hogy milyen alacsony volt a mérnökök, de még a jogászok, orvosok aránya is az akadémiai testületben.

A tanárok és a lelkészek csoportosajátos jellemzőit megvizsgálva néhány markáns észrevételt tehetünk. Nagyon látványos a református tanárok felülreprezentáltsága – mind általában a tanárok, mind pedig általában a református akadémikusok köréhez képest. Minden harmadik református akadémikus tanár volt, s minden negyedik akadémikus tanár református volt. Ehhez képest az evangélikus tanárok alacsony számukkal kifejezett ellenpólust képeztek – s még az évszázados tradíciójú iskolavárosaikat sem feltétlenül tudták képviselni a társaságon belül. Egyértelmű a római katolikusok felülreprezentáltsága a papok körében, s különösen látványos a Szombathely, Győr (és Pannonhalma), valamint a Pest és Vác mint szellemi központokhoz kötődőknek a nagy száma.

Adatokkal támasztható alá a papi és a tanári hivatás relatív alacsony presztízse az alapján, miszerint az átlagosnál lényegesen nehezebb volt e szakmák képviselőinek az akadémiai ranglétrán továbbjutni: az egyensúlyozó mechanizmus jegyében a bejutás még nem, a levelezőből rendes taggá vagy osztályelnökké válás viszont már komoly akadályokba ütközött a számukra. Szintén izgalmas jelenség, hogy az érintett akadémikusok körében csak a római katolikusok számára volt igazából lehetőség a papi és a tanári hivatás közötti átjárásra, s a főpappá emelkedésre. A protestánsoknál legfeljebb elvétve fordult elő ez a lehetőség: a két hivatásrend sokkal jobban el volt zárva egymástól.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bölling, Rainer 1983: *Sozialgeschichte der deutschen Lehrer. Ein Überblick von 1800 bis zur Gegenwart*. Göttingen.
- Bukodi, Erzsébet – Goldthorpe, John H. – Steinberg, Inga 2022: The Social Origins and Schooling of a Scientific Elite. Fellows of the Royal Society born from 1900. *The British Journal of Sociology* (73.) 3. 484–504. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12958>
- Fekete Gézáné 1975: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Budapest. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MTA-KonyvtarKiadvanyai_EKK_18/?pg=7&layout=s – utolsó letöltés: 2022. december 20.
- Hammermayer, Ludwig 1976: Akademiebewegung und Wissenschaftsorganisation. Formen, Tendenzen und Wandel in Europa während der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: Ischreyt, Heinz (Hg.): *Wissenschaftspolitik in Mittel- und Osteuropa. Wissenschaftliche Gesellschaften, Akademien und Hochschulen im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*. Camen, Berlin, 1–84.
- Janz, Oliver 1994: *Bürger besonderer Art. Evangelische Pfarrer in Preußen 1850–1914*. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- Keller Márkus 2010: *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar–porosz összehasonlításban*. L'Harmattan, Budapest.
- Keller Márkus 2021: Saját törvényeik szerint? A középiskolai tanárok szakmai autonómiája a 19. század végén. *Replika* 119–120. 85–98. <https://doi.org/10.32564/119-120.4>
- Kovács I. Gábor 2020: A magyarországi tudáselitek (1848–1944) és a felekezeti – művelődési alakzatok. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2018. Hagyomány, identitás, történelem*. L'Harmattan, Budapest, 135–150.
- Nagy Péter Tibor 2013: Elitszociológia és neveléstörténet-írás. *Neveléstudomány* (1.) 3. 40–59.
- Pál Lajos 1976: *Rónay Jácint*. Akadémiai, Budapest.
- R. Várkonyi Ágnes 1975: A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása 1825–1831. In: Pach Zsigmond Pál – Vörös Antal (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975*. Akadémiai, Budapest, 9–28.
- Sasfi Csaba 2022: Középfokú iskolahálózat és városállomány Magyarországon 1910-ben. Az iskolai pályaválasztás szabadságfoka. *Aetas* (37.) 1. 21–39.
- Schorn-Schütte, Luise 1997: Zwischen „Amt“ und „Beruf“: Der Prediger als Wachter, „Seelenhirt“ oder Volkslehrer. Evangelische Geistlichkeit im Alten Reich und in der schweizerischen Eidgenossenschaft im 18. Jahrhundert. In: Schorn-Schütte, Luise – Sparrn, Walter (Hrsg.): *Evangelische Pfarrer. Zur sozialen und politischen Rolle einer bürgerlichen Gruppe in der deutschen Gesellschaft des 18. bis 20. Jahrhunderts*. Kohlhammer, Stuttgart – Berlin – Köln, 1–35.
- Tackett, Timothy 1977: *Priest and Parish in Eighteenth-Century France. A Social and Political Study of the Curés in Diocese of Dauphiné 1750–1791*. Princeton University Press, Princeton.
- Tóth Lőrinc 1877: *Bertha Sándor emlékezete*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Ugrai János 2022: Protestáns kultúrrégiók a 19. század első felében. Az akadémiai csúcselit kollektív biográfiai elemzésének néhány társadalomtörténeti tanulsága. *Tér és Társadalom* (36.) 1. 40–58. <https://doi.org/10.17649/TET.36.1.3381>.